

Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534–1604)

BOHDANA DIVIŠOVÁ

Some issues on syphilis seen by the physician Christophoro Guarinoni (1534–1604). Syphilis has been one of the most horrible diseases since its appearance in the late 15th century. Physicians had to react to this new illness somehow, and moreover it was their duty to heal it. A very good, but quite neglected source showing how they tried to fight “morbus gallicus” are “consilia,” a special kind of professional medical literature since the Middle Ages. The author of this article used consilia for luetics by one of the best diagnosticians of that time, Christophoro Guarinoni (1530–1604), to show the picture (discourse) of treating the great pox in the second half of the 16th century by one particular physician. Among some expected and known facts like usage of guaiacum or bleeding, we can find many new facts, for example about Guarinoni, who was a Galenical doctor using very strong alchemical medicaments.

Key words: syphilis • Christophoro Guarinoni • history of medicine • consilia medicinalia

„...Další se 12 let domníval, že je téměř zdravý a zbaven galské nemoci, pak se přece vše vyvíjelo nejhorším způsobem... To jsem již slyšel tolikrát...“¹ Tento povzdech z pera veronského lékaře Christophora Guarinoniho, jehož životní osudy budou záhy přiblíženy, plně vystihuje zákeřnost jedné z nejhorších chorob, které děsily lidskou populaci ještě v první polovině minulého století. *Morbus gallicus* či *lues venerea*, francouzská, neapolská, kastilská, polská nebo ruská nemoc, přijíce a mnoho dalších názvů označovalo jedinou chorobu, kterou dnes známe především pod jejím nejrozšířenějším názvem – syfilis.

Syfilis, kterou způsobuje bakterie *treponema pallidum*, se řadí mezi venericky přenášené choroby a do Evropy byla pravděpodobně importována z Nového

¹ 12 annos alium penitus sanum se existimasse et a gallico liberatum, exinde tamen in pessimos casus fuisse revolutum....Huiusmodi ego multos audivi.“ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia, in quibus universa praxis medica exacte pertractatur*. Venetiis, Apud Thomam Baglionum, 1610, s. 18.

Světa (pokud zde již lokálně předtím neexistovala v méně agresivní formě).² K její první epidemii došlo údajně po španělsko-francouzské válce v letech 1493–1494, když se vojáci po ukončení bojů rozešli do svých domovů, popřípadě do nové služby, a roznesli tak nemoc po celé Evropě. Onemocnění obvykle začínalo vředem na místě vstupu infekce, pak přešlo do rozšíření vředů a abscesů, které napadaly kosti, nos, rty a genitálie. Rychlost a fatálnost syfilidy si zpočátku nezadala nijak s děsivostí moru, avšak přibližně padesát let od jejího nástupu virulence této nemoci začala klesat a posléze se její průběh ustálil ve třech (podle některých autorů čtyřech) známých stádiích.³

Vznik nové, děsivé nemoci šokoval populaci všech vrstev a neméně také lékaře, kteří stáli před složitým úkolem: museli podle panujících humorálně-patologických zásad vysvětlit vznik choroby, která tvůrcům uceleného, zdánlivě všepojímajícího systému Hippokratovi a Galénovi nebyla známá, zařadit ji do platné nosologické soustavy a pokud možno na ni také najít lék. Prvními reakcemi vzdělaných lékařů byly popisy nové choroby a jejího průběhu. Mezi první a zároveň nejslavnější odborné spisy věnované syfilidě patří nepochybně *O epidemii, kterou Italové nazývají francouzskou nemocí...*, jejímž autorem byl ferrarský lékař Nicolo Leoniceno,⁴ který zachytil lues v době její nejvyšší virulence. Daleko slavnějším pojednáním se však stalo dílo veronského lékaře a humanisty Girolama Fracastora,⁵ který o třicet let později vydal hexametrickou báseň *Syphilis aneb francouzská nemoc* s relativně přesnou diagnostikou choroby a hlavně jejím nejužívanějším jménem, jež se však ujalo a obecně rozšířilo až počátkem 19. století.

Vzhledem k závažnosti a rozšíření této choroby se s ní museli lékaři potýkat i v následujících dobách, kdy již zmutovala do své pomalejší, ale neméně hrozně podoby. Prvními a nejběžnějšími zbraněmi užívanými lékaři v boji proti této

² Původem syfilis se zabývají ve větší či menší míře všechny moderní vědecké práce z dějin syfilidy. Zde pouze upozorním na starší práci, kde autor vynikajícím způsobem dokumentoval veškeré vývody citacemi antických i renesančních originálních textů. Iwan BLOCH. *Der Ursprung der Syphilis. Eine medizinische und kulturgeschichtliche Untersuchung*. Jena, Gustav Fischer Verlag, 1901.

³ K dějinám syfilis komplexněji viz např. Claud QUETEL. *History of Syphilis*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990; Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH. *The Great pox. The French Disease in Renaissance Europe*. New Haven–London, Yale University Press, 1997.

⁴ Nicolo Leoniceno (1428–1524), profesor medicíny v Padově, Bologni a ve Ferrare, jeden z nejznámějších lékařů své doby, autor řady děl, mj. *Libellus de epidemia, quam Itali morbum gallicum vocant vulgo brossulas*. Veneciis, 1497.

⁵ Girolamo Fracastoro (1478–1553), lékař, astronom a básník, autor *Syphilis sive morbus gallicus*. Veneciis, 1530.

nemoci se ihned od počátku jejího šíření stalo tradiční pouštění žilou, pocení a léčba rtutí a poté guajakovým dřevem. Pouštění žilou, pocení nebo vyvolávání zvracení patřilo k celkovému očišťování od nahromaděných materiálů, které měly v těle působit škodlivě. Používání rtuti, respektive rtuťové masti, při léčbě kožních chorob, například svrabu nebo lepry, mělo díky arabské medicíně dlouhou tradici a syfilis byla svými vnějšími projevy těmto chorobám zdánlivě velmi blízká. Používání guajakové kůry i dřeva však bylo novinkou, kterou kolonizátoři převzali od domorodých obyvatel Ameriky ve víře, že účinný lék musí pocházet ze stejného místa jako nemoc sama. V Evropě se guajakum objevilo již roku 1508 a ačkoli jeho obliba postupně klesala, užívalo se až do 18. století.⁶

Léčba syfilidy je samozřejmě dokumentována mnohem podrobněji, než jak ukazuje tento stručný výčet, a to nejenom díky slavnému luetikovi Ulrichovi von Hütten⁷ i dalším, nebo desítkám teoretických traktátů. Postupný přesun syfilidy ze skupiny akutních chorob mezi chronické totiž umožnil její vstup do dějin konziliární literatury, která je pro historiky medicíny naprosto nedocentelným zdrojem informací. Lékařská konziliární literatura měla v době rozšíření syfilidy za sebou již dosti dlouhou tradici specializovaného odborného žánru.⁸ Vznikla v okruhu severoitalských univerzit ve druhé polovině 13. století, v následujícím století se vymezovala epistemologická struktura konzilia a v 15. století již nacházíme konziliární literaturu v její standardizované formě, jasně vyhraněné vůči příbuzným druhům odborné literatury, jako byla *regimina sanitatis*, *historiae* a další. V 16. a 17. století konzilia představovala zcela běžný typ literární odborné produkce nejvýznamnějších představitelů medicíny a oblibu si udržela až do počátku 19. století.⁹

Termín *consilium* je v dnešní době známý z lékařského prostředí jako poradní shromáždění lékařů a obdobnou funkci mělo ve své době i konzilium literární. Konzilium představovalo písemné vyjádření odborného názoru na způsob léčby

⁶ Roy PORTER. *Největší dobrodíní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha, 2001, s. 222.

⁷ Ulrich von Hütten (1488–1523), německý humanista, podrobně popsal své děsivé osobní zkušenosti s léčbou syfilis.

⁸ Detailně je zachycen vznik a vývoj konziliární literatury v díle autorek Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI. *Les consilia medicaux. Typologie des sources du moyen âge occidental*, 69. Louvain, Brepols, 1994.

⁹ Ke konziliární tvorbě v 19. století viz Lawrence BROCLISS. *Consultation by Letter in Early Eighteenth-Century Paris: The Medical Practice of Etienne-Francois Geoffroy*. In A. LA BARGE – M. FEINGOLD(eds.). *French Medical Culture in the Nineteenth Century*. Amsterdam–Rodopi, 1994, s. 79–117.

u konkrétního pacienta, jehož potíže byly konziliáři popsány. Konziliářem, tedy poradcem ošetřujícího lékaře, byla z pochopitelných důvodů uznávaná „kapacita“, obvykle univerzitní profesor nebo osobní lékař příslušníků panovnických rodů, vysoce postavených představitelů šlechty či církve. A příslušníci zmíněných vrstev obyvatel spolu s patriciátem byli také výhradními objednateli a kupci konzilií. Z výše nastíněných skutečností jasně vyplývá důležitost konziliární literatury pro výzkum dějin medicíny i nemocí; konzilia totiž představovala významný odklon od teorie směrem k praxi, odklon od vědeckých traktátů na téma nemoci a léčby ke skutečnému případu konkrétního živého pacienta a jeho lékaře či lékařů. Rovněž úvodní věta tohoto příspěvku pochází z konzilia napsaného pro neznámého luetika italským lékařem Christophorem Guarinonim. Vzhledem k tomu, že tento *medicus* byl považován ve své době za jednoho z nejlepších diagnostiků, obracela se na něj řada pacientů – i těch trpících příjící – z celé Evropy. Pomocí jeho konzilií můžeme získat lepší obraz o léčbě syfilidy v druhé polovině 16. století a zhodnotit, zda se tento konkrétní lékař nějakým způsobem odlišoval od dosud známých informací.

Nejprve se však s naším autorem blíže seznámíme, neboť třebaže byl Christophoro Guarinoni přiřazen svým mladším kolegou a přítelem Andreou Chioccou¹⁰ k tak slavným lékařům, jako byl již zmíněný Fracastoro nebo Montanus,¹¹ víme o jeho životě i díle nesrovnatelně méně. Narodil se roku 1534 ve Veroně, na prestižní lékařské fakultě v Padově vystudoval filozofii a medicínu a zde 14. 5. 1560 obdržel doktorát.¹² Mezi jeho učiteli a následně i promotory byl významný profesor Vittore Trincavella, Guarinonihho přítel a mimo jiné rovněž autor obsáhlé sbírky konzilií.¹³ Christophoro Guarinoni se po návratu do Verony stal členem tamního lékařského kolegia,¹⁴ zahájil svou praxi a záhy nato se stal osobním lékařem urbinského vévody Františka Marii II. della Rovere. Mezi roky 1583–1590 se zřejmě zdržoval opět v rodném městě, které opustil kvůli prestižnímu místu osobního lékaře císaře Rudolfa II.

¹⁰ Andrea Chiocco (†1624), profesor medicíny ve Veroně, autor spisu *De Collegii Veronensis Illustribus Medicis et philosophis*.

¹¹ Giovanni Battista da Monte (1498–1551), významný profesor medicíny v Padově, autor řady spisů.

¹² Richard PALMER. *The Studio of Venice and its Graduates in the Sixteenth Century*. Padua, Lint, 1983, Catalogue of Graduations, s. 151.

¹³ Vittore Trincavella (1496–1568), profesor medicíny v Padově, jeden z nejznámějších praktiků své doby, autor řady významných prací, mimo jiné sbírky *Consilia medica* z roku 1586.

¹⁴ Richard PALMER, c. d., Catalogue of Graduations, s. 151.

Do Prahy odjel v létě roku 1590 a zdržoval se zde prokazatelně do roku 1596.¹⁵ U císařského dvora získal značnou oblibu a císař Rudolf jej za jeho služby bohatě odměňoval.¹⁶ Další osudy nelze zatím přesně zmapovat, ale je zřejmé, že roku 1596 došlo mezi Christophorem Guarinonim a císařem k roztržce.¹⁷ Podle již zmíněného lékaře Andrei Chioccy hodlal Guarinoni podniknout cestu do Říma, kde o jeho služby projevil zájem papež Klement VIII.¹⁸ Pokud se tyto informace zakládají na pravdě a Guarinoni se opravdu odebral do Říma, je důvod roztržky zřejmý; mezi papežem a císařem panoval velmi silný antagonismus, který ze strany Rudolfa II. přerůstal až v chorobnou nenávisť, takže Guarinoniho péči o zdraví papeže musel nutně vnímat téměř jako zradu. Christophoro Guarinoni se z neznámých důvodů a neznámo kdy do Prahy ke svému rozladěnému zaměstnavateli vrátil a údajně si ve svém domě založil jakousi lékařskou akademii, kde pořádal týdně sezení s učenici (nejen lékaři) diskutujícími o filozofických a lékařských tématech.¹⁹ Roku 1600 však došlo k definitivnímu rozchodu, když těžce nemocný Rudolf II. v návalu patologického vzteku vyhodil ze svých služeb vedle jiných dvořanů i lékaře Guarinoniho.²⁰ Christophoro Guarinoni zemřel v Praze o čtyři roky později a byl pohřben v katedrále sv. Víta.²¹ Jeho setrvání

¹⁵ Blíže viz Bohdana BURŠÍKOVÁ. Sběrka konzilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho. *Dějiny věd a techniky*, 34, 2001, č. 1, s. 23–38.

¹⁶ Podrobně viz Bohdana DIVIŠOVÁ. Ärzte mit dem Nachnamen Guarinoni – Alle die Kaiserlichen Guarinoni. *Studia Rudolphina*, 11, 2011, s. 94; Andrea CHIOCCO. *De Collegii Veronensis Illustribus Medicis et philosophis*. Veronae, Typis Angeli Tami, 1623, s. 98 – 99. „...cum saepe vellet ipse in Patriam iam effoeta aetate reverti semper aureis compedibus et summa honorum et benevolentiae testificatione a tanto Imperatore fuit retentus...“ (...když se zemdlen věkem chtěl uchýlit do vlasti, byl vždy zadržen náhradou ve zlatě a vysokými poctami i císařovou náklonností...).

¹⁷ Blíže viz Bohdana DIVIŠOVÁ. Ärzte mit dem Nachnamen Guarinoni, c. d., s. 94–95.

¹⁸ Andrea CHIOCCO. *De Collegii Veronensis*, c. d., s. 99. Chiocco dále uvádí, že by si prý papež dal Guarinoniho zavolat již dříve, kdyby se nebál, že tím císaři přitíží („nisi Imperatori Rodulpho se aegre facere suspicaretur“).

¹⁹ Andrea CHIOCCO. *De Collegii Veronensis*, c. d., s. 100–101.

²⁰ Josef JANÁČEK. *Rudolf II. a jeho doba*. Praha, Svoboda, 1987, s. 340. Janáček však uvádí, že císař vyhodil Hippolyta Guarinoni, který u císařského dvora nikdy nepůsobil. Blíže k problému viz Bohdana DIVIŠOVÁ. Ärzte mit dem Nachnamen Guarinoni, c. d., s. 95.

²¹ Foto lze najít v publikaci Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Michal ŠRONĚK. *Urbs Aurea. Praha Rudolfa II.* Praha, 1997, s. 183, obr. 169.

v Praze mohl zapříčinit špatný zdravotní stav, ale podle některých náznaků se spíše zdá, že mu odjezd z Prahy nebyl povolen.²²

Christophoro Guarinoni je autorem několika ceněných děl z oblasti filozofie,²³ avšak pro medicínu je nejvýznamnější zmíněná sbírka konzilií, nazvaná *Consilia medicinalia*.²⁴ Obsahuje 622 konzilií přibližně z let 1563 až 1596. Podle některých známek se zdá, že jednotlivá konzilia, v Guarinoniho sbírce zvaná *Consultationes*, byla řazena vydavatelem v přibližných chronologických blocích.²⁵ U některých z těchto konzilií se dochovala forma dopisu, takže v nich lze najít buď místo odeslání nebo datum a u několika procent konzilií dokonce oboje. Guarinoniho pacienti byli rozseti po celé Evropě, takže mezi příjemci konzilií lze najít kromě celé rodiny urbínského vévody i členy dalších významných šlechtických rodů, například rozvětvený rod Gonzagů, Sforzů nebo Malaspinů, bavorského vévodu Wilhelma, nebo mladší sestru Rudolfa II., francouzskou královnu Alžbětu. Mezi jmény významnými pro naše dějiny lze objevit takové osobnosti jako byl Vilém z Rožmberka,²⁶ španělský vyslanec na pražském dvoře Guillén de San Clemente nebo nechvalně proslulý alchymista Edward Kelly.²⁷ Je ovšem přirozené, že většinu zájemců o konzilia tvořil bohatý patriciát či šlechta a představitelé duchovenstva z různých měst Itálie, kde Guarinoni pobýval.

Řada Guarinoniho konzilií se rozrostla do dlouhých, sebezprezentujících úvah, přesahujících až do teoretického traktátu proloženého vzpomínkami na jiné, nesouvisející případy, takže vysledovat v popisu symptomů časovou souslednost

²² Andrea CHIOCCO. *De Collegii Veronensis...*, c. d., Elogium funebre in obitu Christophori, s. 106, „...dum adamantinis gratiae et amoris laqueis te Rodulphus apud se retinet, nec missionem ab Aula quantumvis benemerito, vel seni gravi affecto valetudine concedit.“ Chioccovo tvrzení, že Guarinoniho držel císař „pouty lásky a vděku“, musíme brát vzhledem k výše zmíněným okolnostem se značným nadhledem.

²³ Obzvláště ceněný byl jeho komentář k Aristotelovi – *Comentaria in primum librum Aristoteli de historia animalium*. Francofurti, 1601. Podrobnou analýzu a hodnocení lze najít například v díle Stefano PERFETTI. *Aristotel's Zoology and its Renaissance Commentators (1521–1601)*. Ancient and Medieval Philosophy, Wulf-Mansion Centre, 1, Leuven, 2000, s. 215–229.

²⁴ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia, in quibus universa praxis medica exacte pertractatur*. Venetiis, Apud Thomam Baglionum, 1610.

²⁵ Blíže viz Bohdana BURŠÍKOVÁ. Sběrka konzilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho, c. d., s. 27–28.

²⁶ Podrobně viz Bohdana DIVIŠOVÁ. Dobré rady pro zdraví. *Dějiny a současnost*, 2004, 1, s. 15–18.

²⁷ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Consultatio (dále jen Cons.) DCVI., s. 728.

nemoci nebo prováděné léčby je velmi obtížné. Konzilia byla navíc často psána dodatečně kvůli shrnutí, a proto odlišit, co se při pleonastickém popisu příznaků a vývoje nemoci týká teoretického výkladu a kdy již Guarinoni mluví o konkrétním pacientovi, je o to nesnadnější. Nelze ovšem Guarinonimu vytýkat, že se – stejně jako jiní konziliáři – nedržel námi vytčených hranic pro tento odborný spis, nebo že byl oproti dnešnímu zkratkovitému lékařskému vyjadřování nejasný, nepřesný a příliš rozvláčný neustálým opakováním již řečených skutečností. Nesmíme pustit ze zřetele, že neexistovalo odlišení krásné a odborné literatury, přesná kritéria struktury odborného spisu nebyla stanovena a kromě toho byl důvod sepsání konzilia často zcela jiný, než „pouhé“ vyléčení pacienta.

Konzilia byla kvůli pomalosti předávání informací psána v případech chronických potíží a chorob, mezi něž se v Guarinoniho době řadila již řadu let i syfilis. Je tedy přirozené, že i on se musel s touto nemocí nějakým způsobem vyrovnat. Pokud se pokusíme postihnout počet jeho luetických pacientů podle indexu vytištěného ve sbírce, napočítáme celkem 27 konzilií s nadpisem *De Gallico*, *De morbo gallico* apod. To je celkem nevelký počet – necelých pět procent, ale po pročetí obsahu ostatních konzilií dorazíme k daleko zajímavějšímu údaji. Zjistíme například, že v konziliu napsanému kvůli vředu na hrdle se nenápadně v textu objevuje jako viník *ulcus Gallicum*, tedy syfilitický vřed,²⁸ obdobně je to u konzilia týkajícího se léčby zraku.²⁹ U konzilia týkajícího se bolesti bérců a boku zase narazíme na stručnou poznámku, že pacient byl *sanatus ex gallico morbo*, tedy vyléčen ze syfilis.³⁰ Při následném připočtení obdobných zmínek nám vyjde, že touto nemocí mohl trpět až dvojnásobek v seznamu zachycených osob.³¹ Jakákoli generalizace nebo statistické využití takto získaných údajů ovšem nejsou možné kvůli řadě důležitých, jakýmkoliv výpočtům nepříznivých faktorů.

Předně je třeba mít na paměti, že konzilia nepodchycují stav a onemocnění populace soustavně, ani objektivně; byla psána výhradně pro bohaté vrstvy, ale samozřejmě ne každý bohatý měšťan či šlechtic s potížemi byl ochoten utrácet za ošetřujícího lékaře, natož konziliáře. Kromě toho musíme přihlídnout ke skutečnosti, že se do dnešních dnů dochoval pouze zlomek konziliární literatury,

²⁸ Tamtéž, Cons. CLIV, s. 174.

²⁹ Tamtéž, Cons. CCCCLXXII., s. 548.

³⁰ Tamtéž, Cons. CCCLXIII., s. 381.

³¹ Nevyhraněné, i když značně podezřelé diagnózy, jako např. u Cons. CCCLXXIII., s. 400, v němž pacient trpí očními problémy, zvoněním v uších a v textu se objevuje zmínka o existenci vředu, jsem do výpočtu nezahrnula.

což platí i pro Guarinoniho sbírku, která prokazatelně není kompletní.³² Druhým, mnohem důležitějším problémem je neověřitelnost správnosti tehdejších diagnóz. Musíme si uvědomit, že lékaři tenkrát posuzovali jen povrchně popsané příznaky často na míle vzdáleného pacienta a jejich diagnostické možnosti byly samozřejmě velmi omezené. Oficiální medicína se opírala o hippokratovsko-galénský systém humorální fyziologie i patologie a hlavní diagnostickou metodou – pokud lékař pacienta osobně viděl – bylo zkoumání tepu, moči, posuzování subjektivně vnímaných výkyvů teploty a okem pozorovatelných vnějších projevů.³³

Neexistovala jednotná klasifikace chorob, syfilis nebyla řádně odlišena od jiných nemocí, mohla se plést s dalšími venerickými i kožními onemocněními různého původu. Pomoc nemůžeme hledat ani u dnes tak populární retrospektivní diagnostiky, obzvláště je-li založena na rozboru několik set let starých, zcela povrchně popsaných symptomů. Již mnohokrát byla prokázána její omylnost i silný vliv módy.³⁴ Možnosti další vědecké disciplíny, paleopatologie, jsou v této oblasti sice lepší, ale jak dokazuje případ skladatele Bedřicha Smetany, ani její výsledky nemusí být jednoznačné a kromě toho by bylo zapotřebí nedosažitelného množství materiálu, abychom dosáhli důvěryhodných výsledků. Pro získání představy o tom, co se dnes v moderní historiografii nazývá „diskurz“, tedy o tehdeším pojetí syfilidy, její léčby i obětí v nějaké konziliární sbírce (a nejen v ní), nezbyvá nic jiného, než se spolehnout na tvrzení a leckdy sporný diagnostický odhad lékaře.

Konzilium, jak již bylo řečeno, představuje vyličení jednoho konkrétního případu, pacienta, jeho stavu a nemoci s radou týkající se následné léčby. Ve své kodifikované, ideální struktuře se konzilium skládalo ze tří částí.³⁵ První, nazývaná *casus*, mohla obsahovat osobní údaje pacienta jako jméno, věk, pohlaví, někdy i sociální postavení. Pravidelně se zde objevuje výčet potíží, popsaných pacientem či jeho ošetřujícím lékařem, navazuje ztotožnění potíží s konkrétní nemocí a její rozbor z pohledu konziliáře. V další části, nazvané oficiálně *regimen*

³² V řadě konzilií lze najít odkazy na další konzilia napsaná Guarinonim, ta se ale ve sbírce prokazatelně nenacházejí.

³³ V 16. století je již nutné počítat s konkurenčním paracelsovským systémem, jehož autor Phillipus Theophrastus A. Bombastus von Hohenheim, zv. Paracelsus (cca 1493–1541), zakladatel iatrochymie, doporučoval pro objasnění nemoci chemickou analýzu moči pomocí destilace a koagulačních testů. Jeho ideje však diagnostické metody komplexněji ovlivnit nemohly.

³⁴ Viz např. Karel ČERNÝ. Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství. *Dějiny věd a techniky*, 41, 2008, č. 3, s. 145–154; Axel KARENBERG. Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography. *Prague Medical Report*, 110, 2009, No. 2, s. 140–145.

³⁵ Podrobně viz Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI. *Les Consilia*, c. d., s. 27–38.

nebo *dieta*, byl pacientovi doporučen správný způsob života a stravování a poslední část obsahovala radu ohledně další léčby a předepsaná léčiva. V ideálním případě bylo u konzilia zachyceno i místo sepsání (odeslání) a datum. Je zřejmé, že všechny tyto složky lze najít pouze u nepatrného zlomku konziliární literatury, a to platí i pro konzilia sepsaná Christophorem Guarinonim pro pacienty trpící francouzskou nemocí.

Délka oněch necelých třiceti konzilií je velmi nesourodá, od dvou odstavců až po několik stran, a totéž platí o jednotlivých částech konzilií – někde je největší prostor věnován teoretickým úvahám o příčinách nemoci, někde se autor omezil na strohý recept.³⁶ Toto zjištění ovšem platí pro veškerá konzilia nejen v této sbírce, ale i pro ta od jiných lékařů. Pokud se zaměříme na onen malý výčet konzilií pro skutečné či domnělé syfilitiky a srovnáme je jak s „ideálním“ konziliem, tak s ostatními konzilií ze sbírky, získáme řadu zajímavých informací.

Předně je zarážející, že při porovnání obsahu první části standardního konzilia, která měla obsahovat údaje o pacientovi, se v „syfilitických konziliích“ téměř nesetkáme s žádnými jmény pacientů.³⁷ To je v porovnání s ostatními konzilií ve sbírce dosti markantní rozdíl. Je nutné připomenout, že se v této době lékařské tajemství nedodržovalo nijak přísně, jména významných pacientů byla konziliáři uváděna jako reklama pro zvýšení prestiže a recipročně toho využívali i pacienti, aby ukázali, jak významného konziliáře si mohou dovolit. Je však zřejmé, že syfilis byla již tehdy nahlížena jako delikátní onemocnění, k němuž je zapotřebí přistupovat dosti diskrétně. Bohužel zůstane asi navždy nezodpovězenou otázkou, zda jména pacientů byla vypuštěna autorem, nebo zdali z opatrnosti nezasáhli až pozdější editoři.³⁸ Výjimkou jsou tři konzilia pro jasně určené osoby, ta však nejsou zcela typická, neboť spíše připomínají odborný či soudní posudek, zda pacient trpěl skutečně syfilidou.³⁹ To bylo pravděpodobně

³⁶ Řada konzilií je tzv. „nepravá“, protože lékař zaznamenal i konec případu, popřípadě i pitvu, takže se spis řadí nikoli ke konziliím, ale spíše do příbuzných žánrů, jako byly *historiae* nebo *observationes*. O příbuzných literárních žánrech viz blíže Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI. *Les Consilia*, c. d., s. 18–37.

³⁷ Občas se ale objevují jména lékařů, s nimiž na případu pracoval a z nichž někteří patří mezi velmi slavné osobnosti, například v *Cons. XXX.*, s. 39, kde je uveden osobní lékař císaře Maxmiliána II. Giulio Alessandrini nebo významný profesor padovské lékařské fakulty Hieronimo Mercuriale.

³⁸ *Consilia medicinalia* vyšla až šest let po Guarinonimovi smrti.

³⁹ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., *Cons. LXIX.*, s. 82; *Cons. CCLXXIX.*, s. 300; *Cons. DXXV.*, s. 612; u dalšího posudku, kde byla syfilis jednoznačně potvrzena, jméno opět chybí, viz *Cons. DXXVIII.*, s. 616.

vrcholně důležité obzvláště v případě, kdy si posudek žádal manžel „obviněné“ a pozitivní zjištění mělo jistě významnou dohru.⁴⁰

Na obdobnou diskrétnost narazíme i u dalších informací o pacientech. Lze konstatovat, že v případě syfilis dominovali mezi objednavateli konzilií muži,⁴¹ jejichž konkrétní věk byl ovšem zachycen velmi sporadicky⁴² a vágně – autor se obvykle omezil pouze na dosti široké označení *adolescens*, *vir* nebo *senex*. V souvislosti s věkem pacientů však stojí za zmínku, že Guarinoni měl jednoznačně zkušenosti i s léčbou syfilidy u malých dětí.⁴³ Podle vzoru „ideálního konzilia“ by měl následovat rozbor pacientovy „letory“ čili komplexe, tedy složení jeho těla z hlediska poměru a obsahu šťáv v těle. U většiny zkoumaných konzilií se Guarinoni této stránce nevěnoval příliš podrobně, obvykle se dají najít pouze zmínky typu, „mladík je dobře temperovaný a silného těla“⁴⁴ nebo „hoch je vlhké podstaty“.⁴⁵ Vysvětlit opomíjení těchto pasáží, důležitých pro tehdejší diagnostiku, snad lze tím, že podrobný stav a složení pacientova těla sepsali žadatelé o konzilium, tedy ošetřující lékaři, kteří chtěli od Guarinoniho poradit, a Guarinoni se opakováním jejich informací již nezdržoval, popřípadě sám pacienta viděl a nepovažoval za nutné tyto záležitosti zachycovat písemně. Výjimku potvrzující pravidlo představují tři konzilia, která z větší části tvoří právě rozbor a výklad teorie temperamentu.⁴⁶

Klasické konzilium mělo poté pokračovat popisem příznaků a jejich ztotožněním s chorobou. Tato část je u Guarinoniho konzilií pro luetiky výrazně bohatší než ona týkající se věku či jména, ale i zde se pohybuje od prostého konstatování, že pacient trpí *morbo gallico*⁴⁷ přes podrobnější popisy, kdy je u pacienta zachycena barva vředu, různé typy skvrn či pupínků, hluchota, slepota, otoky,

⁴⁰ Tamtéž, s. 612,...“*Quid modo sentiam de suspicione proposita num gallicus tumor sit, num marito in eadem suspicione versante iudicium id fieri debeat, ...*“.

⁴¹ Zcela jednoznačně lze za příjemce označit ženy pouze ve dvou případech.

⁴² Např. Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXIX., s. 32, kde je uvedeno, že pacientovi je 45 let a končí čtvrtý rok, co se u něj syfilis projevila.

⁴³ Tamtéž, Cons. XVI., s. 19; Cons. CCLXIX., s. 291. „...Ac, quamvis in infantibus, in quibus Gallicum interdum repperitum vel per os acceptum et in sede extans, tum per os cum lactantibus communicatum, illud recrementum ad venerem non veniat, alias tamen vias habet, per quas tamquam per angelitum exeat...“

⁴⁴ Tamtéž, Cons. XLII., s. 61.

⁴⁵ Tamtéž, Cons. CXXXVIII., s. 153.

⁴⁶ Tamtéž, Cons. CCCLXVI., s. 387–388.

⁴⁷ Tamtéž, Cons. CCLXV., s. 286.

rozežraná kůže nebo odpadnutí penisu,⁴⁸ až k stránkovým, ještě děsivějším vykreslením několikaletého vývoje nemoci.⁴⁹ Primární stadium, které se vyznačuje především vředem v místě vstupu infekce, je Guarinonim zachyceno jednoznačně pouze jedenkrát, když Guarinoni sám *rogatus ab ipso aegroto* požádal nám neznámého kolegu o konzilium.⁵⁰ U několika případů Guarinoni zmiňuje existenci gumózní formy třetího stadia, která se projevuje velkými měkkými otoky, připomínajícími konzistencí arabskou gumu, a tato gummata zachytil Guarinoni i při pitvě syfilitického pacienta.⁵¹ Ve třech případech jde jednoznačně o třetí stadium neurosyfilidy a možná lze uvažovat i o *tabes dorsalis*, která je provázána úplným rozpadem osobnosti.⁵²

Sebebarvitější popis takovýchto příznaků není dostatečný k jasné a nezvratitelné diagnóze, ale ze zachycených příznaků lze přinejmenším odhadnout, že většina Guarinoniho syfilitických pacientů, jejichž lékaři se ke slovnému kolegovi obrátili o radu, byla přinejmenším ve druhém, ale spíše již třetím stádiu nemoci.⁵³ Možným, i když nepravděpodobným vysvětlením této skutečnosti by mohlo být, že první stadium uniklo pozornosti pacienta i lékaře.⁵⁴ Mnohem reálnějším důvodem však je, že proti symptomům(!) prvního stadia se odvážil zakročit každý lékař – koneckonců vřed mohl být považován ošetřujícím lékařem i za projev jiné, ne tak závažné nemoci. Slovný kolega byl přivolán či kontaktován až v okamžiku, kdy dosavadní „léčba“ neuspěla a pacient se ocitl v mnohem kritičtějším stádiu.

Důležitým faktorem zde jistě byla latentní fáze nemoci, která budila dojem úspěšného vyléčení a Guarinoni zkritizoval kolegu, který svůj neúspěch nechtěl

⁴⁸ Tamtéž, Cons. XLII., s. 61., Cons. CCLXXII., s. 291.

⁴⁹ Tamtéž, např. Cons. XXIX., s. 32, kde je vývoj zachycen od prvního do posledního stadia.

⁵⁰ Tamtéž, Cons. XLII., s. 61.

⁵¹ „...sinister sinus cerebri totus aqua erat refertus et pars cerebri corrupta, ac si gangraenam tulisset. Erant et in media illa corruptione tria corpuscula tanquam gummata virentia...“. Tamtéž, Cons. XXX., s. 44. Další např. Cons. DXXVIII., s. 617; Cons. XVI., s. 18.

⁵² Tamtéž, Cons. XXVIII., s. 28, mizení paměti, myšlení, neschopnost komunikace; Cons. XXIX., s. 32, zanedbávání osobní hygieny, fyzické útoky na lidi z okolí, záchvaty smíchu, sebepoškozování, snaha o sebeupálení aj.; Cons. CCLIII., s. 281, konstatováno šílenství.

⁵³ Za konzultaci srdečně děkuji MUDr. Z. Kružicové.

⁵⁴ *Ulcus durum* může mít v průměru pouze 1 mm.

uznat a fázi po latentním období vydával za zcela jinou nemoc.⁵⁵ Tehdejší lékaři si byli vědomi tohoto skrytého nebezpečí, jak potvrzuje Guarinoni i tím, že syfilis přirovnal ke vzteklině, která podle něj zůstává v člověku obdobně jako syfilis v podobě tzv. *fomes* (troudu),⁵⁶ který se při porušení tělesné rovnováhy nebo naordinované léčby může po letech opět rozhořet.⁵⁷ Za pozornost stojí i Guarinonim předkládané spojení syfilis a epilepsie, či spíše názor, že ze syfilis se může vyvinout epilepsie.⁵⁸ Z různých popisů ovšem vysvítá, že *epilepsia* či *casus comitiales* neoznačovaly nemoc, kterou si dnes pod těmito pojmy představíme, ale prudké křeče a někdy i bezvědomí, které – podle soudobé venerologie – svědčí o napadení nervové soustavy pacienta.⁵⁹ Pro nás je ještě zajímavá Guarinonih poznámka, že „epilepsie“ se nemusí objevit u každého syfilitika, někdo je jí prý ušetřen, ale někdo má takové záchvaty, že si trískáním hlavou o zem až láme nos, jak je často vidět na náměstích v Praze.⁶⁰

Jako poslední součást shrnutí informací o pacientovi by měl následovat rozbor samotné nemoci a její vysvětlení. Tato pasáž je u Guarinonih „luetických konzilií“ rovněž rozmanitá jak svou délkou, tak i obsahem. Tak u jednoho z konzilií jsou rozebrány příčiny vzniku svrabu, čímž ovšem byly míněny kožní projevy syfilis, a následuje výklad o revmatických nemocech, s nimiž byly ztotožněny „měkké, bílé“ otoky na končetinách.⁶¹ Totéž samozřejmě platí i pro křeče ztotožněné s epilepsií, k nimž podle Guarinonih docházelo tím, že se z důvodu

⁵⁵ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XV., s. 17.

⁵⁶ Termín *fomes* použil již G. Fracastoro ve svém spisu *De contagione et contagiosis morbis eorumque curatione libri III*, avšak v souvislosti s přenosem nemoci. Blíže viz Karel ČERNÝ. *Mor 1480–1730. Teorie, prevence a terapie v evropské lékařské literatuře raného novověku*. Praha, 2012. Nevydaná habilitační práce, v tisku. Je otázkou, zda Guarinoni použil onen výraz v důsledku své znalosti Fracastorova díla. V celé sbírce konzilií sice citoval svého rodáka pouze jedenkrát, ale je pravděpodobné, že Fracastorovu práci znal, stejně jako jej asi znal osobně.

⁵⁷ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XV., s. 17; Cons. XVI., s. 18. U dotyčného pacienta měly být pobídkou k „rozhoření“ onoho troudu *venereae incunditates* po dvouleté abstinenci.

⁵⁸ Tamtéž, Cons. XV., s. 17; Cons. XVI., s. 18; Cons. XXVIII., s. 27; Cons. XXIX., s. 32; Cons. CCCLXX., s. 395.

⁵⁹ Jako příčina těchto křečí byl některými lékaři viděn *cacodaemon*, tedy zlý duch. Guarinoni popsal detailně snahu dvou (jiným lékařem povoláných) exorcistů vyhnat démona z jednoholuetika. Blíže viz Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXX., s. 44.

⁶⁰ Tamtéž, Cons. XVI., s. 18 „...ut Pragae in plateis cernitur saepe“.

⁶¹ Tamtéž, Cons. XXVIII., s. 27–28.

špatné životosprávy či nedodržování léčby nahromadí škodlivá materie a z ní unikají výpary, které se dostanou do hlavy. Tam je nejprve zachytí membrána, u níž jsou tím vyvolány bolesti, a nakonec se výpary dostanou do mozku až k *principium nervorum*.⁶² Křeče jsou pak vyvolány snahou organismu „vyklepat“ z mozkových závitů dráždivé výpary tvořené *viroso genere gallicii*, tedy jakýmsi druhem luetického jedu.⁶³ Narážíme zde na jeden z důležitých a zásadních znaků typických pro podobné rozbory nejen u Guarinoniho konzilií, ale celkově u veškeré odborné lékařské literatury té doby: každý příznak byl léčen odděleně způsobem, který odpovídal postupu používanému při léčbě onemocnění podobných danému symptomu; nemoc byla nahlížena pouze jako mozaika příznaků, nikoli jako jednoznačně odlišitelná entita, a lékaři z pochopitelných důvodů nemohli ztotožnit s nemocí její skutečnou podstatu, ale jen jednotlivé příznaky. Tento přístup byl ovšem až do vědecké klasifikace nemocí v 19. století jediným možným.

Další významnou součástí anamnézy a často i prognózy byly v platném galénovském systému astrální vlivy, které ovlivňovaly celý život člověka, a tedy i jeho zdraví. V medicíně spadaly astrologické aspekty mezi *causae communes*, tedy nekonkrétní, obecné důvody ovlivňující podle tehdejšího náhledu vznik a průběh každého onemocnění. Guarinoni zmiňuje astrologická znamení pouze v souvislosti se zhoršením stavu pacienta, nebo s „probuzením“ choroby z latence; obzvláště negativní působení u syfilitiků měla podle něj Luna ve spojení se znamením Štíra v opozici k Saturnu a zlá, jako ostatně u všech nemocí včetně moru, byla i konjunkce Saturnu a Marsu.⁶⁴ Za poznámku stojí, že Guarinoni negativní postavení hvězd nečinil zodpovědným za vznik samotné choroby u pacienta ani v jednom konziliu. Dá se to považovat za další potvrzení toho, že v jeho době byla souvislost mezi pohlavním stykem a syfilis nezpochybnitelná (což neplatí pro dobu, kdy se tato nemoc na evropském kontinentu objevila).⁶⁵

Poslední a rozhodně nejvýznamnější částí všech konzilií byla ta, která se týkala samotné léčby. Jakkoli ostatní pasáže a „složky“ standardizovaného konzilia mohly být a bývaly okleštěny a vynechány, tuto část konziliář vypustit nemohl. Kromě povinného receptu obvykle zahrnovala návod na životosprávu, kde lékař doporučil správnou stravu, spánek, apod. Léčba samotná bývala zahajována celkovým

⁶² Obvykle za něj byla považována první mozková komora. Blíže o představách vnímání viz např. Heinz SCHOTT (ed.). *Kronika medicíny*. Praha, Fortuna Print, 1994, s. 130.

⁶³ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XVI., s. 18.

⁶⁴ Tamtéž, Cons. XXIX, s. 32, 35; Cons. XXX., s. 42.

⁶⁵ O vlivu astrologie na vznik syfilis viz blíže Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH. *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*. New Haven–London, 1997, s. 107–112, 119–120.

„počištěním“ těla, tedy zbavením tekutin či šťáv, které byly lékařem určeny jako přebytečné a škodlivé. Do počištění patřilo především pouštění krve, zvracení a pocení. Následně přišel na řadu recept s návodem přípravy léků, jejichž ingredience byly často uváděny s přesnými váhami. K tomu patřila i doporučení, jak obnovit síly pacienta a povzbudit organismus, a bývala proto připojena další řada receptů na posilující nápoje či pokrmy.

Guarinoni jako zastánce hippokratovskogalénského systému kladl na pročištění organismu velký důraz. Jako ostatní používal pouštění žilou, ale uměrně – kolegu, který pacienta pouštěním příliš oslaboval, tvrdě kritizoval,⁶⁶ častěji doporučoval použití skarifikace a baněk nebo pijavic.⁶⁷ Pocení bylo z jeho pohledu pro léčbu syfilis mnohem významnější, takže se objevuje v podstatě v každém konziliu, ale doporučoval pocení nikoli v potních lázních, ale v soukromí, například za pomoci horkých kamenů.⁶⁸ Samotnou léčbu opíral ponejvíce o přípravky (masti, rozličné lektvary) využívající v maximální míře rostlinných složek, ale nechybějí samozřejmě ani tradičně používané anorganické prostředky jako hlinka, prášky z perel a drahých kamenů, olej z jantaru aj.⁶⁹ a při léčbě vředů doporučoval kauterizaci.⁷⁰ Pro lepší představu, jak mohl vypadat stručný léčebný návod s jednoduchým receptem bez přesného dávkování, uvádím překlad části konzilia pro jednoho z luetiků:

„Doporučuji guajakum, není třeba se ho bát jako příliš studeného, protože může odstranit i hlen, a když náhodou hustší hlen napadne nějaký nerv a způsobí paralýzu, jako již předtím takový způsobil krátkou paralýzu jazyka, tak guajakum, hlavně jestliže je spojeno se sarsou parillou, bude velmi vhodné. Sarsu bych rád připojil, protože v pacientovi je mnoho melancholické vlhkosti, jak lze poznat z příliš dlouhého smutku a sklíčenosti...!⁷¹ ... Stanovme tedy nejprve takovou kúru, aby se napřed odstranily šťávy, pak aby byl zničen vyčištěním žaludku luetický jed, a to skrze připravené cesty a nápoje s obvyklými sirupy jak jednoduchými, tak i složenými, jako sirupy z kokotice, zeměděmu (polní rutky), octu

⁶⁶ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXX., s. 42. Guarinoni kritizoval lékaře, jehož pacient byl kvůli neustálému pouštění krve upoután na lůžko čtyři měsíce(!).

⁶⁷ Tamtéž, Cons. XXVIII., s. 31, s. 39, Cons. CCLXIII., s. 283.

⁶⁸ Tamtéž, Cons. CCCXV., s. 325.

⁶⁹ Blíže k tehdy používané „materia medica“ při syfilis viz Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH. *The Great Pox*, c. d., s. 129–141.

⁷⁰ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXX., s. 43, Cons. CCCLXV., s. 283.

⁷¹ Tamtéž, Cons. XVI., s. 18.

z mořské cibule, čemeřice, senny, dřínové houby, rebarbory a švestek. Z toho svařit šťávu, k tomu kozí syrovátku, což je doporučováno obzvláště k rutce a užívat denně. ... Po předchozím pročištění bych dal guajacum a sarsu parillu a dával bych je s největší péčí, stravu přizpůsobit, aby ony síly byly podpořeny. Avšak po delší době podávání oněch nápojů a pocení bych chtěl, aby si pacient na několik dní odpočinul a potom ony nápoje zase zopakoval. Léky se při staré chorobě musí nejen dávat dlouho, ale i opakovaně. Přijal bych ovšem i možnost k odstranění materie z hlavy, pokud s potem neodejde, připojil bych k mocným a aromatickým olejům, jako je olej z lidské lebky, olej routy, nafty čili petroleje, řešetlák, máčku, ... pak bych přidal bobrový stroj (castoreum) s vínem, v nějakém oleji bych zavařil kořen pivoňky, pětilístek, který mnozí doporučují a je vyzkoušený, routu a semena routy, přimíchal bych k tomu jantarový olej a mám vyzkoušeno, že mast z oleje nafty, oleje z kránea a jantaru je velice účinná i u malých dětí. ... Dále použít všeléký, jako theriak, mitridatum,⁷² ... a podobné, ale vpravdě bych se po oslabení gallské nemoci problémů nebál. A pokud by něco hrozilo, já bych nabídl prášky ze dřeva jmelí, z kránea, kořene pivoňky, pětilítku bílého, ze spáleného jeleního parohu, oslího kopyta nebo toho jelena, kterého nazývají „velkým zvířetem“, a routy, k čemuž obvykle přidávám rebarboru kvůli jistějšímu výsledku. Používám rovněž antimon s růžovým cukrem a působí úžasně, avšak nevěřím, že bude zapotřebí.⁴⁷³

Ukázka receptové části konzilia dokumentuje dostatečně tvrzení, že většinu léčiv tvořily rostlinné složky, u (neúplně přeloženého) příkladu užití poměrně střídmě. U jiných konzilií se počet použitých rostlinných částí pohybuje běžně kolem padesáti. Mezi nejčastěji užívanými rostlinnými přísadami, které se objevují téměř v každém konziliu věnovaném léčbě syfilis, kraluje vedle guajaka sarsa parilla,⁷⁴ rebarbora⁷⁵ a pivoňka. Výčet a bližší botanický rozbor jednotlivých rostlin i jejich použití by samo vydalo na obsáhlou studii a totéž platí i pro exoticky či směšně vypadající přísady jako kopyta či paznehty,⁷⁶ bobří žlázy,

⁷² Theriak, mithridatum patřily mezi všeobecné protijedy a platily za všelék. Jejich složení bylo velmi proměnlivé. Blíže viz Karel ČERNÝ. Mor 1480–1730, c. d.

⁷³ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XVI., s. 19.

⁷⁴ Sarsa parilla (zvaná též Salsa perilla) je kořen jihoamerické rostliny. Dosud se používá do výroby některých nápojů.

⁷⁵ Nejde o naši rebarboru, ale o čínskou reveň dlanitou (*Rheum palmatum*).

⁷⁶ Jelení či losí pazneht je doporučován vícekrát, např. Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXX., s. 44, nebo Cons. XXIX., s. 38, kde ovšem Guarinoni dodává, že „onoho velkého jelena považují mnozí za losa, který se ale podle Caesarova popisu velmi liší“, takže není jasné, který druh zvířete autor myslel.

nebo příkládání rozříznutého kohouta na léze.⁷⁷ Stručně lze shrnout, že všechny tyto položky byly běžnou součástí léčby takřka od antiky, souvisely s galénským humorálním systémem a byly používány většinou lékaři, a to pro většinu tehdy existujících, či spíše uznávaných nemocí.⁷⁸ K tehdy běžné léčbě patřilo i používání ochranných prostředků, nejčastěji v podobě amuletů. Ani Guarinoni se jich nezříkal, za obzvláště účinný proti syfilis považoval prsten s karneolem nošený na prsteníčku, nebo tzv. vlašťovčí kameny, nacházené v žaludku kuřat.⁷⁹

Ovšem jako u každého lékaře najdou se i u Christophora Guarinoniho specifické léčebné postupy nebo osobní názory na léčbu či přípravky, které se s oficiálním nebo očekávaným přístupem ne zcela slučují.⁸⁰ V souvislosti s tím bych zde upozornila na dva nejzajímavější aspekty Guarinoniho léčby, a to z hlediska použití léčiv, která byla se syfilis spojována nejvíce – guajakem a rtutí. Jak již na začátku bylo řečeno, gaujakové dřevo bylo nejoblíbenějším prostředkem na léčbu syfilis v podstatě od jejího rozšíření. Guarinoniho konzilia to potvrzují, protože guajakum doporučuje jako *alexitherion*,⁸¹ tedy všelék, a používá jej takřka u každého v konziliu zmíněného luetika. Pokud však prozkoumáme pasáže o guajaku podrobněji, zjistíme, že jde velmi často ne o prostá doporučení či použití v receptu, ale o jeho výraznou propagaci a leckdy obhajobu. Několik příkladů za všechny: „...přinášíme s jistotou ojedinelou pomoc, což je guajakový nápoj – lék odtud, odkud přišlo to zlo, a byl nám přinesen ve stejné době. Po dlouhém čase pak byly ... přineseny jiné léky, které nastoupily na místo prvního. ... Já však považuji první lék právem za nejvhodnější, jako delší zkušeností vyzkoušený a účinnější...“⁸² „Kéž tedy pacientovi dáte léky [sc. guajacum], které ověřila prastará zkušenost...“⁸³ „...nabídněme bezpečnou a jedinečnou pomoc, což je guajakový nápoj...“⁸⁴ Taková výrazná chvála guajaka se objevuje v polovině

⁷⁷ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. CCCLXV., s. 385.

⁷⁸ Blíže viz Karel ČERNÝ. Mor 1480–1730, c. d.

⁷⁹ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. XXIX., s. 38, Cons. XXX., s. 44.

⁸⁰ Guarinoni sám uvádí takový sporný způsob léčby syfilis svých kolegů, kteří doporučovali sexuální styk nemocného s pannou. Cons. CCLXV., s. 288. „...venere cum integra muliere utantur ac experimento hoc confirmatum volunt“.

⁸¹ Tamtéž, Cons. CCLXXVIII., s. 299.

⁸² Tamtéž, Cons. CCLXIII., s. 283., podobně Cons. CCLIII., s. 280.

⁸³ Tamtéž, Cons. XVI., s. 18.

⁸⁴ Tamtéž, Cons. CCLXIII., s. 282.

konzilií pro luetiky,⁸⁵ v některých přemlouvá své zúčastněné kolegy k jeho použití, jak dokazují i výše použité citace, a několik konzilií bylo přímo koncipováno jako teoretický spis na obranu guajakové léčby.⁸⁶ Tato skutečnost nepřímou potvrzuje názor, že ve 2. polovině 16. století – pravděpodobně pod vlivem Paracelsova negativního postoje vůči guajaku – začala jeho popularita klesat.⁸⁷ Christophoro Guarinoni se zde jeví jako zastánce tradiční, ryzí galénovské léčby, která nepřipouští zavádění ničeho nového a už vůbec ne od nějakých „fušerů“ jako Paracelsus.

Tento závěr je zdánlivě doložen i Guarinoniho postojem k používání rtuti. „...Se rtutí mám [oproti guajaku] ovšem jinou zkušenost a to, že jestliže napřed od zla pomáhá, horší zlo vrací...“⁸⁸; „...nic z léků ze rtuti, které ohrožují život...“⁸⁹; „...nerad používám takové zlo...“⁹⁰ Rtuť byly sice vlivem arabské medicíny léčeny kožní choroby celá staletí, ale u paracelsiánů byla povýšena mezi základní a nejdůležitější prvky a hrála významnou roli v galeniky negativně nahlížené alchymii. Alchymii se zabývala celá řada Paracelsových následovníků, včetně významných lékařů.⁹¹ Guarinoni ovšem tuto konkurenční skupinu prokazatelně nesnášel a i ve svých konziliích dával své opovržení a nepřátelství opakovaně najevo.⁹² Zdálo by se, Guarinoni jako „pokrokový“ lékař rtuť buď kvůli vedlejším účinkům, nebo jako paracelsiánský lék zcela zavrhl. O to větší překvapení přinese bližší pohled na další léčiva, jež byla tímto lékařem běžně předepisována. Objevíme mezi nimi například *antimonium*,⁹³ *oleum antimonii*,⁹⁴ *oleum plumbi*,⁹⁵ *oleum sulphuri*,⁹⁶

⁸⁵ Tamtéž, např. Cons. XXX., s. 44; Cons. XLII., s. 61, 62; Cons. CCLXIII, s. 282; Cons. CCLXIV., s. 285 aj.

⁸⁶ Tamtéž, Cons. CCLXV., s. 286.

⁸⁷ Blíže viz Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH. *The Great Pox*, c. d., s. 103–105.

⁸⁸ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. CCLXV., s. 286.

⁸⁹ Tamtéž, Cons. CCLIV., s. 280.

⁹⁰ Tamtéž, Cons. DCIV., s. 724.

⁹¹ O alchymii v paracelsiánské medicíně i o jejích hlavních představitelích viz Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha, Artefactum, 2011.

⁹² Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., např. Cons. DLXXVII., s. 699, Cons. DLXXXVI., s. 710, nebo Cons. DLXXXVII., s. 713. Nejedná se o konzilia pro syfilitiky.

⁹³ Tamtéž, např. Cons. XXIX., s. 38 aj.

⁹⁴ Tamtéž, např. Cons. XVI., s. 19 aj.

⁹⁵ Tamtéž, např. Cons. DCVI., s. 728 aj.

⁹⁶ Tamtéž, např. Cons. XXIX., s. 32.

sal nobile,⁹⁷ *oleum cranii humani*,⁹⁸ *nitrum Alexandri*⁹⁹ a občas dokonce i ono odmítané *hydrargyrum*.¹⁰⁰ Všechna tato léčiva patřila jednoznačně do sféry alchymie a alchymických léků. Obzvláště záračející je používání antimonu, který je stejně jako rtuť jedovatý, a proti jehož užívání v léčivech se vyslovila řada tehdejších lékařů.¹⁰¹

Otázka, jak vysvětlit tuto rozporuplnost, nabízí řadu řešení. Nasnadě je vysvětlení, že u Guarinoniho šlo o projev procesu odborného profesního vývoje lékaře a jeho pohledu na rozdílné medicínské přístupy – z počátečního odmítání, kterému se naučil na univerzitě, mohl dospět k opačnému názoru. Pro potvrzení tohoto pohledu by však bylo zapotřebí porovnat farmakologickou část veškerých, nikoli jen „luetických“ konzilií ve sbírce a k tomu znát přesnou dobu jejich vzniku, což je ovšem požadavek nespelnitelný. Zjistit dataci jednotlivých konzilií je díky přílišné stručnosti vydavatele či autora takřka nemožné (až na výjimky) a většinou se nelze časově zorientovat ani podle vedlejších zmínek z textu.¹⁰² Kromě toho odporuje tomuto vysvětlení i nesmlouvavé odsuzování paracelsiánů v několika konziliích, která vznikla v době Guarinoniho vrcholné kariéry u pražského dvora.¹⁰³ Definitivní a prokazatelné vyřešení tohoto problému zůstane tedy úkolem budoucího bádání. Prozatím se musíme spokojit se zjištěním, že přísný kritik paracelsiánů a jejich učení Christophoro Guarinoni bez váhání používal v praxi jejich alchymické léky. Možná to lze považovat za důkaz, že naše zažitá a rozšířená představa o zcela odlišných, nesmiřitelných léčebných přístupech tábora galénistů a paracelsiánů nemusí odpovídat skutečnosti.

V rozboru konzilií Christophora Guarinoniho i v objevování dalších detailních zajímavostí nejen v oblasti farmakognozie by se dalo ještě dlouho pokračovat. Původní záměr, tedy načrtnout pohled konkrétního lékaře na jednu konkrétní nemoc a její léčbu ve vymezeném časovém úseku, byl splněn, i když ne beze zbytku. Některé vyplývající otázky musely být ponechány bez odpovědi a řada

⁹⁷ Tamtéž, Cons. XXIX., s. 38 aj.

⁹⁸ Tamtéž, např. Cons. XXIX., s. 38, Cons. XXX., s. 44 aj.

⁹⁹ Tamtéž, Cons. XLII., s. 62.

¹⁰⁰ Tamtéž, Cons. CCCLXV., s. 384; Cons. CCLXIX., s. 290.

¹⁰¹ Pařížská lékařská fakulta roku 1566 dokonce prosadila zákaz antimonu. O tzv. antimonové válce, která následně vypukla, blíže např. Ivo PURŠ. Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymistický okruh. In Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II*, c. d., s. 423–457.

¹⁰² O dataci konzilií ve sbírce blíže Bohdana BURŠÍKOVÁ. Sbírkka konzilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho, c. d., s. 27–28.

¹⁰³ Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia*, c. d., Cons. DCIV., s. 724.

možností dalšího výzkumu zůstala nevyužita či pouze nastíněna, takže například prokazatelné vysvětlení ambivalentního postoje k paracelsiánství nebo přesná farmakologická identifikace používaných léčiv rostlinného i jiného původu čekají další výzkum. Uvedené pasáže i rozbor doufejme dostatečně splňují nejen původní záměr, ale také dokazují, že studium konziliární literatury může ukázat lékařskou praxi ze stránky, kterou z teoretických traktátů poznat nemůžeme a která nám pomůže porozumět lépe některým aspektům tehdejší medicínské praxe, ale hlavně lékařům samotným.

Summary

Many historians have been dealing with the history of syphilis, its origin, its expansion, and its therapy, as demonstrated by at least five monographs from last 15 years. They use numerous treatises and tracts by contemporary authorities in their research on the disease, but an important source that could extend our knowledge about the “discourse” of syphilis still goes unnoticed. “Consilia,” consulting literature, is the source. Its value consists above all in its connection with the practice of a particular physician and his real patient. This is documented in the “consilia” of a prominent personal physician of Emperor Rudolph II, Christophor Guarinoni (1530–1604). Among his 622 consilia, 27 intended for the cure of luetic patients are preserved. Their elaboration enables us to gain insight into the personal opinions and approach of one of the most significant diagnosticians of the malady during the 16th century. Compared with the usual official treatment documented in theoretic tracts, it is possible to come – especially regarding the medicinal substances used – to surprising conclusions disturbing our usual images about the uncompromising anti-Paracelsian attitude of “Galenical-minded” physicians of the 16th century.

Author's address:

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků

1. LF UK

U Nemocnice 4, 12 08 Praha 2